

MAREK ROMANIUK

Archiwum Państwowe w Bydgoszczy

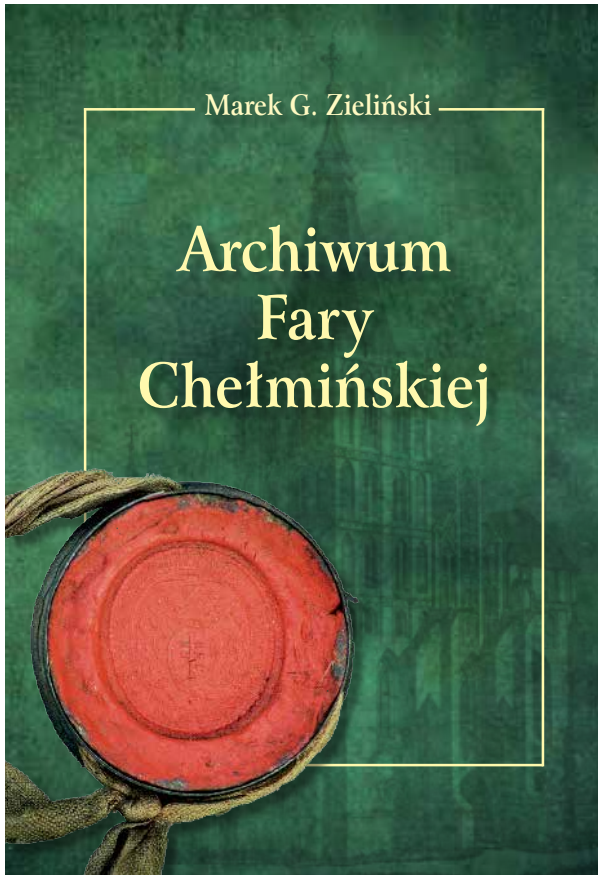
***Marek G. Zieliński, Archiwum Fary Chełmińskiej,
Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego,
Bydgoszcz 2019, ss. 487, 1 nlb., il. 86***

Archiwum Fary Chełmińskiej Marka G. Zielińskiego to opracowanie mające charakter archiwalnej pomocy informacyjnej i jest w swojej istocie rodzajem przewodnika po archiwum lub – precyzyjniej – przewodnikiem po zespołach archiwalnych. Tym razem autor za obszar dociekań naukowych obrał sobie nie tradycyjną historię miasta, lecz dzieje archiwaliów kościoła chełmińskiego, wkraczając badawczo w obszar właściwy archiwoznawstwu, zajmującemu się dziejami archiwów i archiwaliów. Tego typu publikacje wymagają erudycji historycznej i archiwalnej, stąd na ogół są podejmowane przez archiwistów.

Praca została podzielona na dwie zasadnicze części: *Wstęp* i *Inwentarz Archiwum Fary Chełmińskiej*. Na *Wstęp* złożyło się kilka wyodrębnionych tematycznie części, które tworzą spójny, logiczny i przejrzysty tok narracji. *Inwentarz* stanowi systematyczny spis opisów jednostek archiwalnych tworzących Archiwum Fary.

Wstęp, który poprzedza właściwy inwentarz, składa się ze zwartego szkicu poświęconego dziejom parafii (*Z przeszłości parafii*), rozważań dotyczących historii parafialnego archiwum (*Dzieje Archiwum Fary Chełmińskiej*), dywagacji na temat nazwy zbioru archiwaliów (*Nazwa Archiwum*), charakterystyki zawartości i wartości badawczej akt (*Zasób*), prezentacji zasad budowy inwentarza (*Inwentarz Archiwum*).

W szkicu poświęconym historii parafii chełmińskiej autor wskazuje na pierwociny organizacji kościelnej w Chełmnie, jeszcze w czasach przed lokacją miasta. Po lokowaniu miasta patronem miejscowego kościoła został Zakon Najświętszej Marii Panny. Po upadku Krzyżaków

miasto przeszło pod władzę królów Polski, a Aleksander Jagiellończyk przekazał je biskupom chełmińskim. Z biegiem lat wzrosło znaczenie Chełmna jako ośrodka kultu religijnego. Myślano nawet o przeniesieniu katedry z Chełmży. W 1649 roku chełmiński kościół parafialny stał się sanktuarium maryjnym. W 1676 roku pojawili się Księża Misjonarze z zadaniem utworzenia seminarium duchownego i przyczynili się do rozwoju kultu maryjnego. Istotne zmiany przyniósł I rozbiór Polski, a zwłaszcza kasata domu Księża Misjonarzy w 1818 roku i jego likwidacja po śmierci ostatniego proboszcza w 1829 roku. W XIX wieku Chełmno odgrywało rolę ośrodka polskości. W drugiej połowie XIX wieku przeprowadzono w parafii chełmińskiej najpilniejsze naprawcze prace budowlane, zaś w latach 1925 i 1928 gruntowny remont. W XIX

i XX wieku działały różne bractwa i towarzystwa kościelne. Duchowni chełmińscy podzielili tragiczny los księży podczas okupacji niemieckiej. Po II wojnie światowej parafia ulegała kilku przekształceniom terytorialnym, w wyniku których okrojono jej obszar. Została pozbawiona majątku. W 1991 roku liczyła 12,5 tys. wiernych.

W drugiej części, poświęconej dziejom spuścizny archiwalnej zgromadzonej przez Farę Chełmińską, autor zaprezentował losy jej zasobu archiwalnego. Prace nad jego zewidencjonowaniem podjęto już w XVIII wieku, tworząc katalog. Oprócz archiwum kościelnego funkcjonowało również archiwum Akademii Chełmińskiej, a później Seminarium Duchownego założonego przez Księża Misjonarzy. Rolę środka ewidencyjnego pełnił sumariusz. Ostatecznie po likwidacji Akademii jej zasób archiwalny trafił do archiwum farnego. Potem podejmowano kilka prób zaprowadzenia ewidencji w ciągle rozrastającym się archiwum kościelnym. Najstarsze repertorium akt pochodzi z 1841 roku. Wiadomo również, że uporządkowano akta z lat 50.–60. XIX stulecia. Nie udało się odnaleźć żadnego z repertoriów sporządzonych przed 1872 rokiem. Brak aktualnych środków ewidencji i liczne wypożyczenia akt spowodowały utratę niektórych archiwaliów (np. przywilej odpustowy z 1319 roku). Są to dość typowe, także współcześnie, przyczyny zaginięcia archiwaliów. W 1929 roku archiwum przeniesiono do budynku Szpitala Świętego Ducha przy ul. Franciszkańskiej 12. Przystąpiono zarazem do ponownego uporządkowania zasobu archiwum Fary Chełmińskiej. W 1934 roku spisano je w Katalogu I, aby już w 1936 roku ponownie podjąć prace inwentaryzacyjne, których rezultatem był Katalog II. Poza ewidencją pozostała m.in. spora grupa akt metrykalnych i przejętych wówczas akt dekanalnych. W wyniku grabieży archiwaliów chełmińskich dokonanych podczas okupacji niemieckiej część materiałów trafiła ostatecznie do Centralnego Archiwum Biskupiego w Ratzybonie (Regensburgu), zaś los innej części pozostaje nieznaną. Już po wojnie część archiwaliów Fary Chełmińskiej przekazano do zasobu Archiwum Diecezjalnego w Pelplinie, tworząc m.in. odrębny zespół archiwalny „Akta Seminarium Duchownego Pelplińskiego”. Przyjęto do zasobu akta dekanatów. Zapewne skutkiem działalności diecezjalnej sekcji archiwalnej w 1971 roku było przyjęcie nowego, jednolitego dla wszystkich parafii układu zgromadzonych archiwaliów, innego niż przedwojenna struktura zasobu. W 2002 roku przystąpiono

do kolejnego opracowania archiwaliów Fary Chełmińskiej, którego efektem jest recenzowana publikacja. Ostatecznie w 2016 roku akta przekazano do Archiwum Akt Dawnych Diecezji Toruńskiej. Zespołowi nadano nazwę „Parafia p.w. Wniebowstąpienia Najświętszej Marii Panny w Chełmnie”, lekceważąc złożoność tego zespołu i zasady metodyki opracowania archiwalnego.

W kolejnej części wstępu, *Nazwa Archiwum*, autor stara się uzasadnić przyjętą nazwę dla zbioru Archiwum Fary Chełmińskiej. Powołuje się na historyczne tradycje opisu tych archiwaliów, który był w użyciu już od 1880 roku. Polemiczna jest jednak opinia o precyzyjności takiego opisu, gdyż zasób Archiwum tworzy zapewne kilka zespołów. Są to na pewno akta samej parafii oraz akta dekanatu chełmińskiego. W zasadzie tworzą one osobne zespoły archiwalne. Przyjęcie takiej nazwy uzasadnić może powołanie się na zasadę historyzmu i poszanowania historycznych warunków ukształtowania tej spuścizny archiwalnej, zgodnie z którymi Fara Chełmińska stała się sukcesorem akt wytworzonych przez inne instytucje kościelne. Zapewne takie przekonanie przesądziło o nadaniu nazwy „Parafia p.w. Wniebowstąpienia Najświętszej Marii Panny w Chełmnie” zespołowi, który trafił do zasobu AAD Diecezji Toruńskiej.

Opisując *Zasób*, autor w skrótovej formie scharakteryzował zawartość i wartość badawczą zachowanych akt. Są wśród nich cenne protokoły wizytacji biskupich, akty erekcyjne instytucji Kościoła i akta metrykalne. Przede wszystkim jest to materiał źródłowy do badań w zakresie stanu gospodarczego i materialnej pozycji parafii, ale także do badań historii miasta.

Ostatnia część *Wstępu*, *Inwentarz Archiwum*, jest objaśnieniem zasad jego konstrukcji oraz metod opracowania archiwaliów. Tworzy swoisty przewodnik po inwentarzu. Najistotniejsze dla konstrukcji inwentarza było przyjęcie układu nadanego aktom w 1936 roku (Katalog II). Pomimo poważnych wątpliwości związanych z brakiem konsekwencji w szeregowaniu jednostek archiwalnych i znaczną niejasnością układu, pozwoliło to uniknąć zamieszania z identyfikacją jednostek archiwalnych w przypadku użycia nowych sygnatur, zwłaszcza że dawne sygnatury weszły do obiegu naukowego. Opracowane akta podzielono na grupy odpowiadające chronologii historii Polski, a w ich obrębie na grupy rzeczowe. Do zasobu archiwalnego włączono także druki i czasopisma zaliczane w skład Archiwum już od dawna. Obecnie Archiwum

liczy 1886 j.a.; 22,5 m.b. Inwentarz obejmuje również jednostki, które autor uznaje za zaginione lub które znajdują się obecnie w zasobach innych archiwów. *Inwentarz* ma więc charakter tzw. inwentarza idealnego. Opis każdej jednostki w *Inwentarzu* otrzymał tę samą, jednolitą formę. Autor informuje o warunkach przechowywania materiałów archiwalnych w nieogrzewanym pomieszczeniu, choć stosowne przepisy zalecają utrzymanie stałej temperatury w granicach 16–18 stopni Celsjusza. Należy mieć również nadzieję, że zabiegi profilaktyczno-konserwatorskie wykonali profesjonalisci.

Zasadniczą częścią publikacji jest jednak *Inwentarz Archiwum Fary Chełmińskiej*. Stanowi zbiór opisów wszystkich jednostek tworzących zbiór. Każdy opis składa się z następujących elementów (informacji): sygnatura, tytuł w brzmieniu oryginalnym, język, liczba kart, wymiary, rodzaj oprawy, dawne sygnatury, uwagi. Być może warto byłoby umieścić informację o faktycznej przynależności zespołowej niektórych akt, wytworzonych przez inne instytucje kościelne, a przez tradycję włączone do zasobu Archiwum Fary (np. akta dekanatów). W przyjętej formie Archiwum Fary Chełmińskiej okazuje się zbiorem archiwaliów o dość przypadkowej strukturze, w którym odnajdowanie archiwaliów konkretnej treści byłoby mozolne i niewygodne, gdyż wymagałoby przeglądania całego inwentarza. Niezbędna okazała się archiwalna pomoc informacyjna. Autor zdecydował się na opracowanie klasycznego skrowidza archiwalnego (nie inwentarza przedmiotowego), będącego pomocą archiwalną zawierającą wykaz haseł usystematyzowanych, np. alfabetycznie, służącą do szybkiego odszukania sygnalizowanej przez nie treści w opracowanych materiałach archiwalnych. Jego budowa jest prosta i nie wymaga komentarza, lecz pewne wątpliwości budzi zróżnicowana głębia informacyjna sformułowanych haseł. Powinny one posiadać podobny, być może wyższy poziom uszczegółowienia. Byłaby to możliwość większej relewantności w poszukiwaniu konkretnych materiałów.

Archiwum Fary Chełmińskiej licznej grupie badaczy dziejów Kościoła przybliży zawartość i wartość źródłową archiwaliów Fary Chełmińskiej, zaś studentom poszerzy znajomość warsztatu pracy historyka.